

A FILMKLUBTAGOK FILMÍZLÉSÉNEK, FILMMŰVELTSÉGÉNEK JELLEGZETESSÉGEI

AZ 1990-ES ÉVEK ELSŐ FELÉBEN¹

[DOI 10.35402/kek.2020.5.15](https://doi.org/10.35402/kek.2020.5.15)

A filmklubok megalakulása és funkciói Magyarországon

Európában az első filmklubok a némafilm korszakában, az 1920-as években jöttek létre. A cél az volt, hogy a mozikból kiszoruló kísérleti filmek, művészfilmek bemutatására, a látott alkotások megbeszélésére, a filmet készítőikkel való találkozásra lehetőséget nyújtó intézményhálózatot hozzanak létre. Olyan mozikat hoztak létre, ahol a film megtekintése, és a vásznon látott alkotások megbeszélése egyszerre zajlott. Magyarországon, ahol a filmgyártás szinte kivétel nélkül ontotta a szórakoztató filmeket, nem alakultak filmklubok. Szöts István 1945-ben,² Balázs Béla³ 1948-ban fogalmazta meg azt, hogyan kellene a teljes filmszakmát a gyártástól a film befogadásig átalakítani, milyen új intézményi formákra lenne szükség, hogy filmhez értő közönséget neveljenek. Még ekkor sem alakultak filmklubok, újabb tíz év telt el. 1957-ben, amikor a Balázs Béla tervei alapján megalakult a Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, akkor a film-ismeretterjesztéssel foglalkozó osztályának tervei között szerepelt a filmklub mozgalom megszervezése.

A filmklubok, mint a mozik alternatívái kezdtek működni. Filmkönyvtárként, közösségi térként régi és új filmek bemutató helyeivé váltak. Hosszú ideig a Filmarchívum raktárában felhalmozott archív filmekből állították össze a programjait. Főleg olyan régi magyar, háború alatt feliratozott francia, olasz, amerikai, angol filmeket játszottak, amelyek ugyan a mozik műsorán nem szerepeltek, de a cenzúra sem tiltotta be egyiket sem. Olyan kulturális

térként működtek a filmklubok, melyben előadásokat hallgathattak a nézők, kevesebb helyen beszélgethettek is bemutatott filmekről. Az első időkben a filmklubokat a programok miatt a „nagy mama mozijának” nevezték, mert a leggyakrabban Jávor Pál, Greta Garbo, Karády Katalin filmjeit vetítették bennük. Ez egyben a filmről, a filmnézésről való gondolkodást is megváltoztatta. Ráirányította a figyelmet arra, hogy a film nemcsak a gyorsan változó divatok tükrözője, követője. Nemcsak a pillanatnyi hatás az érdekes a filmeknél, mert egy filmnek lehet történeti értéke. A korszakokként változó stílus, filmnyelv, műfaj mint érték került elemzésre a bevezető előadásokban. Az 1960-as évektől a filmes gondolkodásban, a filmnyelvben beköszönő paradigmaváltás alkotásai közül cenzurális okok miatt nagyon sok alkotás nem került a mozikban bemutatásra. A „papa moziját” tagadó fiatal filmek művei a „nagy mama mozijának” hívott filmklubok számára komoly kihívást jelentettek, vagyis bizonyos filmklubok fontosnak tartották, hogy bemutassák ezeket. Így a filmklubok a mozik számára konkurenciát jelentő filmmúzeumok mellett, ha olyan volt a közönségük, az újhullámok alkotásait is műsorra tűzték. A II. világháború nyomait eltüntető újjáépítések lezajlása után a társadalmi időtől radikálisan elkülönült a civilek magánideje. Ennek a magánidőnek, vagy szabadidőnek a gyarapodásával a filmklubok iránti igény is megnőtt. A mozik közönsége éppúgy megfiatalodott, mint a filmkészítők, alkotók életkora. A fiatalabb alkotók és befogadók gondolkodásában zajló változások következtében paradigmaváltás zajlott.

1 Szilágyi Erzsébet: Mozi, filmklub, televízió és videó (A filmklubtagok filmízlésének, filmműveltségének jellegzetességei). In Tibori Tímea szerk. *A szabadidő új problémái a mai társadalmakban*. Budapest, 1995. Magyar Szabadidő Társaság, 303-325. Az eredeti anyag rövidített, átdolgozott változata.

2 Szöts István: *Röpirat a magyar filmről*. Budapest, 1945 április, magán kiadás. Hasonmás kiadások NPI 1983, MMA 2015).

3 Balázs Béla terveiről részletesebben is lásd Szekfű András interjút Hont Ferencsel, *Múltunk*, 2018/4. szám.

Magyarországon 1957 után a filmforgalmazás megváltozott, az alternatívát jelentő filmklubok működése is engedélyezetté vált. A profitorientált mozihálózattal szemben a filmklubok eltérő szemléletét tolerálta a kultúrpolitika. A filmklubok legfontosabb jellemzői voltak:

- a széleskörű mozifilm-forgalmazást egészítették ki (mind a filmtörténeti, mind a modern filmértékek megtekintésének elérhetőségét biztosították),

- az oktatási intézményekben nem megszerzhető filmműveltség alapjainak, rendszerének megteremtésének intézményi hálózataként működtek,
- a filmklubok tehát a hiányos filmforgalmazást, a nem létező filmoktatást, a nagyon gyenge filmismeretterjesztést pótolták, egészítették ki. Jelentőségüket növelte az is, hogy látszatra ideológiamentes közösségi élmény megszerzésére is alkalmas közösségi, kulturális térként működhetnek. Valamifajta kulturális szelep szerep jutott nekik. A kultúrpolitika a széles közönségtől elzárta bizonyos műfajok, stílusok, tematikák megismerését. A filmklubokkal az Európához való csatlakozás intézményi formái teremődtek meg. Bizonyos műfajok (pl. western, krimi), vagy bizonyos alkotók (pl. Michelangelo Antonioni, Ingmar Bergman) a filmklub-hálózatban (és a filmmúzeumokban) elérhetőkké váltak. A filmcenzúra kevésbé telepedett rá a filmklubokra, az európai, a világ filmtermésének élvonalába tartozó művek mégiscsak megnézhetőkké váltak. Elfogadottá vált, hogy a filmtörténeti értékek, az intellektuális vizuális érdeklődéssel, attitűddel filmhez közeledők igényeit is figyelembe vették. Egyértelművé vált, hogy a közönség nem egy homogén massa.

Az 1960-as évek elején 200-300 filmklub működött évente, 1977-re 577-re nőtt a számuk (máig ez a csúcs). Jelenleg az országban 100-200 között mozog a filmklubok száma.⁴ 1960-ban a települések 92%-ában működött (összesen 4558) mozi, addig 1990-ben a települések 41%-ában (összesen 1963) működik. Mára a mozik számát 600 körülire becsülik.⁵

4 A filmklubok szerepéről, működéséről lásd bővebben: Bujdosó Dezső szerk. 1972 *Filmklub, filmoktatás*. Budapest, MFITU-NPI (Filmbarátok kiskönyvtára 9.); Draskovits Tiborné – Bíró Gyula 1982 *A Filmtudományi Intézet ismeretterjesztő tevékenysége*. In Szabó György szerk. *Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum 1957–1982*. Budapest, MFITU, 169-199; Karcsei Kulcsár István szerk. 1970 *Filmklub, filmkultúra. Tanulmányok a filmművészeti ismeretterjesztésről*. Budapest, MFITU-NPI (Filmművészeti kiskönyvtár 5.).

5 Források: *Statistikai évkönyv 1991*, valamint Juhász Árpád szerk., vál. 1993 *Útközben a magyar filmterjesztés. A filmterjesztés alakulása 1982–1992. Tények, reflexiók*. Budapest, FILMOSZ – OPAKFI.

A filmnézés alternatívái

A filmklubok száma 1957 után majd egy évtizedig folyamatosan nőtt. Már 1957-ben megjelent a moziknak nagyobb konkurenciát jelentő televízió is. Az új tömegkommunikációs eszköz nem szoríthatta háttérbe sem a mozit, sem a filmklubot, mert a háztartások eszközellátottsága még nem érte el azt a szintet. Néhány év alatt a televízió, majd a videó, tehát a technika fejlődése eredményeként a mozi háttérbe szorult. Ha a mozikat és a filmklubokat egymással párhuzamba, szembe állítom, akkor az első jellegzetesség, ami a két filmnézési lehetőséggel kialakult a filmnézőkben, az a filmtörténeti értékek iránti kíváncsiság. A filmklubok az újhullámos filmek vetítésével a második világháború utáni értékválságra, elidegenedésre irányították a figyelmet, a film önismeretet, terápiát nyújtó szerepére ugyancsak. Ezzel a politikai, a kulturális cenzúra alól kibújva, a szűkebb körben forgalmazott filmek vetítésével elismerést nyert az a tény, hogy a film nemcsak szórakoztató céllal készülhet, mert művészet, önkifejezés is.

Hazánkban a filmklub alakítások egyszerre indultak a hazai televízióval 1957-ben. A családok készülék-ellátottsága az 1990-es évtized elejére 90% fölé emelkedett. A „családi mozi”, a televízió nézés a szabadidős tevékenységek rangsorában az első helyre került. Az évtized közepére a háztartások több mint 40%-ában már a videó is megjelent. A videó a szocialista filmkínálatból kimaradt filmműfajok megtekintését tette lehetővé, az empirikus tapasztalatok azt mutatják, hogy az ún. kalóz kazetták zöme western, a pornó, a horror volt. Vagyis azok a műfajok kerültek a videókon lejátszásra, amelyek a mozik kínálatából kimaradtak.

A mozi és a filmklub a filmbefogadás aktívabb formái abból a szempontból, hogy mindkettőt az otthonon kívül érhetjük el. A televízió, a videó az otthoni filmnézést teszi lehetővé. A filmélmény feldolgozási módjai is jelentősen megváltoztak a különböző filmnézési lehetőségek esetében. A mozi, akár a színház, nem inspirál a film kiváltotta élmény azonnali, főleg közösségi megbeszélésére. A televízió, a videó-nézés otthoni körülményei a közösségi élményfeldolgozás igényét növelik. Az egyéni ízlés az eltérő programokból választva a filmek formai és tartalmi meghatározottságait figyelembe veszi, a filmízlés radikális változását indítja el.

Évek (ha nem évtizedek) óta azt bizonyítják a felmérések, hogy az emberek nem járnak mozi-
ba, vagy kivárik, míg a képernyőn megnézhetik

1. tábla

Hol szeret filmet nézni?
(skála érték: 1 legkevésbé, 5 legjobban)

Volt-e filmklub tag?	moziban	tévében	videón
Igen, ma filmklub tag	4,77	3,40	3,10
Ma nem filmklub tag	4,61	3,37	2,86
Soha nem volt filmklub tag	4,14	3,65	3,01

a filmet, vagy lemondanak bizonyos témákról, műfajokról. Egy 1987-ben készült felmérés adatai szerint a felnőtt lakosság 5%-a hetente, 13%-a havonta, 17%-a félévente, míg 9%-a évente, vagy ennél ritkábban járt moziba. Vagyis a felnőtt lakosság 44%-a kisebb-nagyobb gyakorisággal járt moziba, viszont 56%-a szinte soha. Ugyanezek az arányok 1991-ben a következőképpen alakultak: hetente 5%, havonta 9%, félévente 14%, évente 11%, és ennél ritkábban, illetve soha 61%. Az ugyanazzal a kérdéssel tesztelt mozibajárási szokás radikális csökkenése főleg a nem fiatal, a vidéken lakó, és a nem filmrajongók táborában volt észlelhető.⁶

Az országos, reprezentatív mintákon készült felmérések az 1990-es évek elején már egyértelműen azt erősítik meg, hogy erre az évtizedre az elit (vagy elitebb) kultúra része lett a mozibajárási.⁷ A mozibajárók között a fiatal, magányos (még nem családos) értelmiségiek, illetve az értelmiségnek készülő aránya a legmagasabb.

6 1987-ben Tibori Tímea készített felmérést a Művelődéskutató Intézetben a mozibajárási TÁRKI-val együttműködve. Mintája 381 főből állt. Ennek a mintának a 22%-a volt a felmérés előtt egy hónappal moziban, míg a 62%-a a felmérés előtti évben nem volt moziban. A Magyar Közvéleménykutató Intézet másként kérdezett rá egy országosan reprezentatív mintán a mozibajárási szokásokra. A két kérdés közötti különbség a minták eltérésétől, a kérdések különbségéből is adódhat, de az egyértelműen kiderül, hogy a trendek az 1980-as évtizedtől jelentősen megváltoztak. A filmnézés alternatíváinak gazdagodása sok korábbi szokást megváltoztatott.

7 Banyár Magdolna a Mozgóképek és Befogadás Alapítvány megbízásából készített felmérést 1992-ben a mozibajárási. A Medián Közvélemény- és Piackutató Kft. két lépcsős vizsgálata 1200 fős mintán készült. Többek között az derült ki, hogy a felnőtt lakosság 32%-a mozibajáró. A második lépcsőben azt a 389 mintatagot kérdezték meg 1993-ban, aki mozibajárónak vallotta magát. Banyár felméréséből is az derült ki, hogy a mozibajárók magasabb iskolai végzettségűek, még egyedülálló fiatalok. Lásd Banyár Magdolna 1993 *Áttekintés a mozibajárási szokásokat vizsgáló kutatás mozibajáró mintán végzett felvételének eredményeiről*. Budapest, Kézirat.

Furcsa módon viszont, hiába nem járnak moziba az emberek, nosztalgiként, intenzívebb élményre vágyakozva mégis a moziban szeretnék a leginkább megtekinteni a filmalkotásokat.

Banyár Magdolna⁸ mintáján a mozibajárási és a televízió-nézés azonos átlag-osztályzatot ért el (4-est kapott), míg a videózás jelentősen alacsonyabb osztályzatot kapott (3,4). Vagyis az általa vizsgált mozibajárók egyformán kedvelik, mint intézményt, a mozit és a televíziót, de a videót nem. Ennek okai nem kerültek megkérdezésre, csak az empirikus tapasztalatokból következtethetünk arra, hogy videó filmválaszték még szegényesnek nevezhető.

De ezt a következtetést erősítik, támasztják alá a következő adatok. A filmklub-tagok (akár régen, akár ma) és a soha nem volt filmklubtagok eltérő módon vélekednek a moziban, a televízióban, és a videón látható filmekről. A filmklubosok számára a film befogadása élvezhetőbb a moziban és a filmklubban. Számukra az igazi film-élményt a mozi/a filmklub nyújtja. A nem filmklubtagok számára sem mindegy, hogy moziban, televízióban, vagy videón néznek meg egy filmet, de valószínűleg hamarabb belenyugodnak abba, ha nem moziban nézhetnek meg egy filmet (vagy mint többször írtuk, az ott látható filmkínálat a filmizlésüknek jobban megfelel). Ez a csoport könnyebben „leszokik” a moziról, mint azok, akik valamilyen filmklubnak akár régen, akár ma tagjai.

Más országos felmérések adataihoz hasonlóan a mi mintáinkban a tévé való filmnézés minden korosztályra jellemző, azokra is, akik mozibajárók és azokra is, akik évek óta nem voltak moziban. Az idősebbek az aktívabb filmnézési formákat ugyan nem használják, ennek ellenére a mozit szeretik. Ennek a háttérben nosztalgia, a fiatalok „bandázása”, csoportba tartozása iránti vágyakozás is meghúzódhat. A passzívabb formák közül a televíziót használják, megnézik benne a filmeket, de nem szeretik annyira, mint a mozit. A videót alig használják.

A fiatalabbak moziba járnak, amit nagyon szeretnek is. A videót nem szeretik, de használják. A

8 Banyár Magdolna azt a következtetést vonja le, hogy ugyanazok járnak moziba, akik gyakran használják a videót.

2. tábla
Mikor volt utoljára moziban?
(százalékban, N 254)

moziban volt	a minta százaléka
az utóbbi 10 napban	45
az utóbbi 1 hónapban	15
az elmúlt félévben	9
az elmúlt egy évben	5
ennél régebben	14
nem válaszolt a kérdésre	11
összesen	99

videón lehetőségük van arra, hogy a moziban a cenzúra miatt nem vetített műfajokat (western, pornó, horror, stb.) megnézzék. Tudjuk, hogy a magyar háztartásokban a videóellátottság 1985 után, a világszerte elengedélyezése után nőtt meg. A fiatalok új technikák iránti érdeklődése is köztudott. Ezt erősíti az az adat, hogy a ma filmklubtagok között több a videót használó, mint a csak régebben filmklubba járók között. Ők azok, akik 40 évnél idősebbek, és nem szocializálódtak ennek az újabb eszköznek a használatára.

A mozibajárás gyakorisága a filmklubtagok között⁹

A filmklubtagok és a nem filmklubtagok filmizlésének egyaránt a mozi az alakítója, mert a moziban látott filmek alakítják ki. Filmoktatás nem létezik, így tulajdonképpen mindenki leginkább autodidakta módon szedi össze – az egyéni vizuális és esztétikai érzékenysége által meghatározottan – azt a filmműveltséget, melyben a filmnézési

9 Az 1994-ben készült felmérés mintája 254 főből állt. Mivel a korábbi felmérések azt mutatták, hogy a fiatalok, a főiskolákon, egyetemeken tanulók a gyakori mozibajárók, a mintánk tagjait is a felsőfokú intézmények hallgatóiból választottuk. A mi mintánkon készült felmérés adatai megerősítették az országos, reprezentatív, vagy nem reprezentatív, de nagy mintán készült felmérések mozibajárásra vonatkozó adatait: az életkor, az élethelyzet és az iskolai végzettség határozza meg a mozibajárást is, a filmklubok látogatását is. A felmérés a Mágnes Alapítvány Társadalmi Kommunikáció és Kultúra Intézet, röviden TK2 elnevezésű kutatóhelyen készült. Alapító tagjai: Tibori Tímea, Barcy Magdolna, Darits Ágnes, B. Juhász Erzsébet, Lőrincz Judit, T. Kiss Tamás, Nagy Zsolt, S. Nagy Katalin, Szilágyi Erzsébet. A kutatóhely a művészetszociológiai, kulturszociológiai, kommunikáció-kutatásokat szeretett volna készíteni. Néhány felmérés elkészítése, és több OTKA pályázat visszautasítása után a közös kutatóhelyünket „bezártuk”.

alternatívák között irányítúként működik a filmizlése. Ezért is nagyon fontos, hogy mennyit járnak moziba az emberek, és mit néznek meg ott, pontosabban mit őriznek meg az emlékezetükben, mi áll össze egy olyan rendszerré, ami a választásaikat meghatározza.

Mint fentebb említettük: a mozibajárás az országosan reprezentatív mintákon készült felmérések szerint jelentősen lecsökkent arra az időszakra, amikor a filmklub-mozgalmak kibontakozott. Gyakoriságban az európai átlag fölött voltunk az 1960-as években (évi 12 mozibajárás átlaggal), most viszont az európai átlag alatt vagyunk. Valamikor is, ma is a gyakori mozibajárás és az ehhez társuló filmklubba-járás a filmhez való mélyebb kötődést jelzi. A gyakoriság inkább a mozihoz, mint intézményhez való kötődést is jelzi, de a filmklub-látogatással párosult mozibajárás a tudatosabb filmválasztást is tartalmazza.

A felmérés mintája nagyon fiatal volt, és főleg főiskolásokból, egyetemistákból állt. Ezen adat birtokában érthető, hogy közel minden második közülük volt moziban a felmérés készült előtti 10 napban. A főiskolás, egyetemista fiatalok között a nagyon sűrűn mozibajárók aránya magas, ők azok, akik a szabadidejükből a legtöbb szabadidőt a filmek megtekintésére fordítják. A fiatal filmklubtagok többet járnak moziba, mint a nem filmklubtag kortársaik.

Az időseknél (értsd a mozibajárás szempontjából idősebbeket, hisz a fentebb idézett felmérések egyértelművé tették, hogy a 40 évnél idősebbek csak kivételes esetben járnak moziba), a mozibajárás főleg azok esetében maradt meg legalább „ünnepi eseménynek”, akik régen filmklubba is jártak.

Nincs ellentmondás abban, hogy a legutóbbi mozilátogatás és a mozibajárás gyakorisága között nincs közvetlen kapcsolat. Elég sokszor előfordul, hogy a ritkán mozibajáró is láthatott az utóbbi 10

napban filmet. A mozibajárás gyakoribb a filmklubtagok között, mint a most nem filmklubtagok között. A hetente mozibajáró, akárcsak a még évente egyszer sem mozibajárók nem kedvelik a filmeket a televízióban.

A magyar filmek ismertsége

Eddigiekben a különböző eszközök használatát (moziba-, filmklubba-járás) elemeztük, most a filmízlés, a filmműveltség egy fontos területe, a magyar filmek, filmrendezők, illetve Sára Sándor filmjeinek ismeretét mutató adatokat elemezzük. Meglepően sok magyar filmet láttak felmérésünk mintájának tagjai. Leginkább a hetente, vagy a havonta mozibajárók soroltak fel sok magyar filmet. A gyakran mozibajárók, mint a mozikban szinte mindent megnézők, a magyar filmeket sem hagyják ki. Eljárnak a heti, havi premierekre, de a felsorolt címek azt mutatják, hogy az utánjátszó mozikban, vagy a televízióban a régebben készült magyar alkotásokat is megnézik. A mintánkba olyan sűrűn mozibajáró fiatalok kerültek, akikből mintha hiányozna a magyar filmmel szembeni negatív előítélet, amiről a szakmai, és a nem szakmai vélemények szólnak. Ezt részben magyarázza az a tény, hogy a mintába került fiatalok között nagyobb arányú a tudatos filmválogató, mint a naiv mozibajáró. A ritkábban mozibajárók csak a kommunikációs témává váló filmekre, illetve bizonyos műfajokra kíváncsiak, és így fordulhat elő, hogy a magyar filmek megtekintése kimarad az életükből. Azok a siker műfajok (horror, pornó, akciófilm stb.), melyek a külföldi filmek zömét alkotják, és vonzzák a közönséget, a magyar filmek között alig fordulnak elő, és a felmérés előtti időszakban igen kevés magyar film vált kommunikációs témává bármelyik életkori csoportról is legyen szó. Ez alól kivétel „Cspad le csacsi!” (rendező: Tímár Péter, 1991) című magyar alkotás. A film témája a 20 év körülieket egyáltalán nem érdekelte (Kádár korszak, munkásörök szokásai), de a vígjáték stílusa, groteszk, ironikus hangvétele a fiatalok körében is kommunikációs témává tette ezt az alkotást.

A minta 67%-a (169 tag) látott magyar filmet a felmérés előtti időszakban, a mozikban. Természetesen ez az elmúlt időszak lehetett az elmúlt félv, vagy egy év is. A 254 mintatag 90 konkrét filmcímet sorolt fel. A mintánkban szereplő főiskolai, egyetemi hallgatók zöme tudatosabb kapcsolatban van a filmmel, hisz szinte valamennyien vagy

szakszemináriumon, vagy a közművelődési (művelődésszervező) szakon belül a filmre specializálódott. Ezt a tudatosabb kapcsolatot jelzi az a tény is, hogy filmklubok tagjai. A magyar filmre természetesen a sikeres magyar film szocializál leginkább, de a filmklub, mint intézmény is hozzásegíthet a magyar filmmel szembeni pozitív attitűd kialakításához. A mintába került negyvenévesek (pontosabban 40-49 év közöttiek) mindegyike ma már nagyon ritkán jár moziba, bár valamikor filmklubtagok voltak. Nagyon sok régebbi magyar filmet őriztek meg az emlékezetükben. Fontosnak tartjuk azt is, hogy azokon a főiskolákon, egyetemeken, ahol filmoktatás folyik, a filmszakosok holdudvarába tartozók is valamilyen módon „fertőzötté” válnak, hisz a filmszakosokkal kommunikálva más lesz a filmhez való hozzáállásuk.

A felsorolt magyar filmek 43%-a az 1990-es években, míg 57%-a korábban készült alkotás. Ez nem (csak) abból adódott, hogy például az idősebb korosztály, mivel televízió néz filmeket, nem egyszer az ott látott magyar alkotásokat sorolta fel (pl. „Halálós tavasz”, „Tóparti látomás”, stb.), eltekinthetett attól, hogy a moziban látott magyar film címét kértük. Egyébként is a címekre való emlékezés a fiatalabb mintatagokra volt jellemző. A felsorolt filmcímek között azért sok a régebbi alkotás, mert a fiatalok, mint tudatosabb mozibajárók kíváncsiak voltak a betiltott filmekre, melyeket a legutóbbi időkben volt módjuk megtekinteni („Pócspetri”, „Tanú”, stb.), vagy az oktatáshoz kapcsoltnak kerültek vetítésre régebbi filmek (pl. a „Néptanítók”, a „Hideg napok”, stb.).

Valószínű, mind a filmes oktatásnak, mind a filmklubtagságnak köszönhetően úgy válnak tudatosabb filmnézővé a fiatalok, hogy nemcsak a filmek címére emlékeznek, hanem a rendezők nevére is. A magyar filmet felsorolók 43%-a tudta, hogy ki rendezte a neki tetsző magyar filmet.

A frissen bemutatott filmek közül a legtöbben (a magyar filmet felsorolók 17%-a.) Tímár Péter: „Cspad le csacsi!” című alkotását látták. A fiatalok kedvelik a rendező stílusát, mint kiderült a régebbi filmjeit is megnézik, ha módjuk van rá (így például szerepelt a felsorolások között az „Egészséges erotika” is). Ha a felsorolt filmek műfaját nézzük, akkor szinte minden korosztályt a legjobban a filmvígjátékok vonzzák.

A filmklubokban, a főiskolai vetítéseken nagyon sok régi, főleg az 1960-as években készült magyar filmet láttak, ami az emlékezetben való megőrzést segítette. A mintatagok az esztergomi,

a győri, a jászberényi, a szegedi, a debreceni főiskolai, egyetemi hallgatók közül kerültek ki, ahol mindenütt van filmes oktatás, és nagy hagyománya van a filmklub-vetítéseknek is. Régebben a művelődési házakban, ma egyre inkább az oktatási intézményekben működnek a filmklubok. A műfajokat tekintve érdekes különbség van a fiatalok és a nem fiatalok felsorolt filmalkotásai között. A fiatalok a nagy élményeik között alig soroltak fel dokumentumfilmet. A filmklubtagok láthatták a „Pócspetri”-t, vagy a „Néptanítók”-at, mert a Filmklub Szövetség forgalmazta mindkettőt. A 40 évnél idősebbeknek a valóság-feltáró dokumentumfilmek jelentettek meghatározó élményt. Azok az emlékezetkultúrát alakító alkotások, amelyek a saját gyerekkoruk, a szüleik, a nagyszüleik elhallgatott történeteivel foglalkoznak. A nagyon fiatalok számára a történelem kevésbé fontos, mint a 40 évnél idősebbek számára.

Milyen külföldi filmeket néznek meg a mozikban?

A minta 70%-a (174 mintatag) felsorolt az utóbbi időben neki tetsző külföldi filmet. Nemcsak a mozikban látott, inkább szórakoztató, tömegfilmek címeit találhatjuk meg a listáikban, hanem az artmozi hálózatban látható művészfilmek címeit is. A tömegfilmek és a művészfilmek felsorolásakor az a különbség, hogy legtöbb esetben a tömegfilmenél plusz információ a filmcím mellett a főszerepet alakító sztár, megasztár neve. Viszont a művészfilmeknél a rendezők neve olvasható. A fiatalabbak között nagyon népszerűek Rainer Werner Fassbinder, Peter Greenaway, vagy a felmérés idején az art mozikban szereplő Eric Rohmer filmjei. A külföldi filmet felsorolók összesen 79 címet soroltak fel. Ennek 46%-a 1990 előtti, és 54%-a 1990 után készült alkotás.

A külföldi filmrendezők nevére főleg a filmről tanulók, filmklubtagok emlékeznek. A külföldi filmet felsorolók 34%-a írta a rendező nevét a látott film címe mellé. Valószínű a magyar nevek könnyebben megjegyezhetőek, és így a nemzeti kultúra részévé könnyebben válnak, még akkor is, ha sokkal több külföldi filmet látnak a mozikban, mint magyart. Hisz a magyar filmeknél nemcsak filmről tanulók, vagy a filmklubtagok írták a látott alkotás mellé a magyar rendező nevét.

A külföldi filmek közül az élményeikről beszámoló 6%-a látta az „Elemi ösztön” (r: Paul

Verhoeven, 1992) című alkotást. A felsorolt külföldi filmek között a pornó, a sci-fi és az akciófilmek szerepelnek a legnagyobb arányban.

A magyar filmrendezők ismertsége

A kérdőívben 14 magyar rendező nevét soroltuk fel, és azt kérdeztük tőlük, hogy mennyire ismerik őket. Az ismeret alapja lehetett az, ha olvastak, hallottak az alkotóról, vagy a filmjeiről, de a konkrét filmjeinek a megtekintése is fontos volt.

A Banyár Magdolna készítette felmérésben a mozibajárók 76%-a látta az „István a király” (r: Koltay Gábor, 1984), 43%-a a „Mephisto” (r: Szabó István, 1982), míg 18%-a a „Megáll az idő” (r: Gothár Péter, 1981) című filmeket. De Koltay Gábor nevét mégsem ismerték, viszont Szabó Istvánét, vagy Gothár Péterét igen.

Az előzőekben elemzett nyitott kérdésként feltett, a legutóbb látott magyar filmeket tartalmazó válaszokból az derült ki, hogy az emlékezetes élményként elraktározott magyar alkotásokat 57 magyar rendező készítette. Az általunk megadott 14 filmrendező neve egy kivételével (Tolmár Tamásé nem) szerepelt legalább egy alkotásával a számukra emlékezetes alkotások között, vagyis többé-kevésbé a közvéleményben valamilyen szinten jelenlevő magyar rendezők nevét tettük a listára. A listán szereplő rendezők közül Sára Sándor hat alkotását („Néptanítók”, „80 huszár”, „Pergőtűzben”, „Tüske a köröm alatt”, „Lefegyverzett ellenséges erők”, „Könyörtelen idők”), mint legutóbb látott nagy élményt, legalább egy-egy mintatag felsorolta. Bacsó Pétertől, Gothár Pétertől, Szabó Istvántól négy, Gyarmathy Líviától, Jancsó Miklóstól három, Tímár Pétertől, András Ferenctől két, a többi rendezőtől (a kérdésben felsorolt magyar filmrendezők felétől) egy-egy alkotás címét találtuk meg a mintatagok által felsorolt, számukra emlékezetes magyar alkotások között.

Banyár Magdolna felmérésében a filmek kiválasztásában a rendező nevét nem tartják olyan jelentősnek a mozibajárók (3,1 átlagosztályzatot kapott a rendező a választás fontosságának meghatározásakor). Valószínű a mi mintánk tagjai, mint nagyrészt filmről tanulók az átlag mozibajáró értelmiségtől eltérnek, és sokkal tudatosabbak és nagyobb filmműveltséggel, filmismerettel rendelkeznek.

A kérdőívben felsorolt rendezők közül szinte egyáltalán nem ismernek kettőt (András Ferenct,

3. tábla
14 magyar filmrendező ismertsége
(1 nem ismeri, 5 nagyon ismeri)

Filmrendező neve	ismertségi átlag
1. András Ferenc	1,75
2. Bacsó Péter	3,38
3. Ember Judit	2,59
4. Gothár Péter	2,89
5. Gyarmati Livia	2,46
6. Jancsó Miklós	4,00
7. Koltay Gábor	2,83
8. Kovács András	2,29
9. Mészáros Márta	2,85
10. Sára Sándor	3,51
11. Schiffer Pál	2,03
12. Szabó István	3,24
13. Tímár Péter	2,43
14. Tolmár Tamás	1,48

4. tábla
Magyar filmrendező ismertsége filmklubtagok és nem filmklubtagok között
(5 = nagyon ismert, 1 = egyáltalán nem ismert)

Filmrendező neve	filmklubtag	nem filmklubtag
	ismertségi átlaga	
1. András Ferenc	2,06	1,35
2. Bacsó Péter	3,76	2,91
3. Ember Judit	2,79	2,10
4. Gothár Péter	3,59	2,00
5. Gyarmathi Livia	2,93	1,85
6. Jancsó Miklós	4,22	3,72
7. Koltay Gábor	3,20	2,46
8. Kovács András	2,66	1,73
9. Mészáros Márta	3,17	2,39
10. Sára Sándor	3,75	3,21
11. Schiffer Pál	2,47	1,46
12. Szabó István	3,67	2,71
13. Tímár Péter	3,00	1,71
14. Tolmár Tamás	1,66	1,20

Tolmár Tamást). A rendezők 57%-át (nyolcat: Ember Juditot, Gothár Pétert, Gyarmathy Líviát, Koltay Gábort, Kovács András, Mészáros Mártát, Schiffer Pált, Tímár Pétert) nem igazán ismerik, de hallottak róluk, tudják róluk, hogy filmrendezők. Egy-két filmjüket látták. Három filmrendezőről elmondható, hogy ismerik (Bacsó Pétert, Sára Sándort és Szabó Istvánt), mert nemcsak hallottak róluk, hanem több filmjüket is látták. Végül nagyon jól ismerik Jancsó Miklóst. Sokat olvastak, hallottak róla, sok filmjét látták.

Egy tíz évvel korábbi felmérés is ezt erősíti meg. Lendvay Judit a TK-ban, 1984-ben ezer fős reprezentatív mintán készült felmérésében, a minta 73%-a ismerte Jancsó Miklóst, és tudta róla, hogy filmrendező.¹⁰ Kisebbség mintán fiatal és idősebb tagjai egyaránt ismerik Jancsó Miklóst. Már egy évtizeddel korábban is az derült ki, hogy Jancsó a magyar köztudat részévé vált, így érthető, hogy az 1990-es évek elején a mi

¹⁰ Lendvay Judit: Jancsó Miklós a magyar közvéleményben. *TK Tájékoztató*, 1985. XVI. évf. 11. sz.

5. tábla

Magyar filmrendezők ismertsége a ma és a régen volt filmklubtagok körében
(5 = nagyon ismert, 1 = egyáltalán nem ismert)

Filmrendező neve	ma	régen volt
	filmklubtag	
1. András Ferenc	2,95	1,95
2. Bacsó Péter	3,68	3,81
3. Ember Judit	2,48	2,98
4. Gothár Péter	3,59	3,59
5. Gyarmathi Livia	3,06	2,84
6. Jancsó Miklós	4,15	4,26
7. Koltay Gábor	3,00	3,20
8. Kovács András	2,61	2,69
9. Mészáros Márta	3,04	3,26
10. Sára Sándor	3,82	3,72
11. Schiffer Pál	2,59	2,41
12. Szabó István	3,70	3,66
13. Tímár Péter	3,18	2,89
14. Tolmár Tamás	1,79	1,58

nem reprezentatív mintákon az ismertsége egyértelmű.

A filmklubtagok és a nem filmklubtagok között nem a mozibajárásban van a legmarkánsabb különbség, hanem abban, hogy mennyire ismerik a magyar filmrendezőket. Így a filmklubtagok a 14 felsorolt név közül hét magyar alkotónak a nevét is ismerik, és legalább egy filmjét látták is. Ezzel szemben, akik soha nem voltak filmklubtagok, csak két alkotót ismernek: Jancsó Miklóst és Sára Sándort. Még az Oscar-díjas Szabó István munkásságáról is nagyon homályos benyomásaik vannak (azok, akik soha nem voltak filmklubtagok, azok között Szabó István ismertségi átlaga 2,71, míg Bacsó Péteré 2,91).

A filmklubtagok számára ismert magyar rendezők a következők: Bacsó Péter, Sára Sándor, Szabó István, Gothár Péter, Koltay Gábor, Mészáros Márta, Tímár Péter. Jancsó Miklóst nagyon jól ismerik, szinte minden alkotását látták.

A későbbiekben még írunk róla, de már itt szeretnénk jelezni azt a tényt, hogy a magyar filmkultúra kialakítása szempontjából éppúgy jelentős szerepet töltenek be a filmklubok, mint a magyar filmeknek és alkotóiknak a megismertetése területén.

Azzal, hogy a rendezők nevére kérdeztünk rá, eleve egy tudatosabb filmnézőt szólítottunk meg, feltételezve azt, hogy a rendező gondolkodásmódja,

stílusa, stb., jelent olyan élményt, hogy a filmek kiválasztása ennek alapján történjen. Valószínű, hogy bizonyos esetekben egy-egy film címe ismertebb lett volna a kérdezettek számára (pl. „Mephisto”, „Nehéz emberek”, „Hideg napok”, stb.). Mind a rendező neve, mind a konkrét filmcím, mint hívószó tartalmaz előnyöket is, hátrányokat is. Úgy gondoltuk, hogy jelen felmérésben a nevek felsorolására szükség van, mert talán így sikerül a főiskolai, egyetemi hallgatókban azt az érzést elnyomni, hogy kérdőívünk se nem teszt, se nem vizsgáztatás.

Nemcsak a filmklubtagok és nem filmklubtagok között van jelentős különbség a magyar filmrendezők ismeretében. Úgy tűnik, hogy a régebben és a ma filmklubtagok ízlése, ismerete is jelentősen eltér egymástól. A filmklub választás attitűdjei 1957 óta nagy változáson mehettek át. A régebbi filmklubok tagsága sok esetben a „nagy mama mozijaként” volt kíváncsi a filmklubra, ma a tudatos filmismeret szerzése (is) beülteti nézőket a filmklubok vetítéseire.

Azok, akik régen voltak filmklubtagok, azok között érthetően a 30-40 év közöttiek aránya a nagyobb. Ez a csoport más filmrendezőkre szocializálódott, mint a ma filmklubtagok. Azonos minden filmklubtagban a tudatosabb filmnézés, a magyar filmre való odafigyelés, de a rendezők közül másként választanak. Régebben a filmklubok gyakrabban tartottak premier előtti vetítéseket, a rendezőkkel és

6. tábla

Sára Sándor filmjeinek ismerete (százalékban)

A felsorolt filmek címei	filmklubtag	nem filmklubtag
1. Cigányok	37	19
2. Néptanítók	23	22
3. Pergőtűz	50	41
4. Feldobott kő	39	20
5. Holnap lesz fácán	21	8
6. 80 huszár	45	16
7. Tüske a köröm alatt	53	26
8. Könnyörtelen idők	31	17

az alkotásaikkal való megismerkedés közvetlenebbé tette az élményeket, talán maradandóbbá is. Ma ez a személyesebb kapcsolat hiányzik a filmre kíváncsi nézők, a filmklubtagok és a magyar rendezők, alkotók között. Azt is mondhatnánk, hogy régebben a személyes találkozások, ma a filmoktatás segíti a magyar filmre való odafigyelést, szocializál generációkat a filmkultúrára.

Valószínű az is segítette régebben a magyar filmre való odafigyelést, hogy a magyar nyomtatott sajtó, a rádió jobban és többet foglalkozott a magyar filmmel, szinte napi aktualitássá vált az alkotókkal és az alkotásaikkal való foglalkozás. Mintha ez mára jelentős mértékben csökkent volna. Olyan színvonalas népszerű képeslapot szüntettek meg, mint a „Film Színház Muzsika”, és a helyébe nem lépett más.

Sára Sándor ismertsége

A magyar filmrendezők közül Sára Sándort ismerik mintánk tagjai. A felmérés azt mutatta, hogy nemcsak hallottak, olvastak róla, hanem az alkotásait is látták többen. Ennek az ismeretnek több oka is volt: a minta tagjai fiatalok, akik tanultak a magyar filmről, tagjai filmkluboknak. Sára Sándor ekkor a Filmklub Szövetség elnöke volt, illetve a felmérésben résztvevők lehetőséget kaptak arra, hogy Sára legújabb dokumentumfilmjét megnézzék („A lefegyverzett ellenséges erők”, 1991–1992). Nyolc Sára Sándor filmet soroltunk fel a kérdőívünkön (az alkotások kiválasztása a rendezővel együtt zajlott), melyek közül természetesen a fiatalok ismerték a legkevesebbet és az idősebbek a legtöbbet. Azok a 40-60 év közötti mintatagok, akik hajdanában moziba és filmklubba-járók voltak, mind a dokumentumfilmjeit, mind a régebbi, parázs vitákat kiváltó játékfilmjeit is megnézték. A „Feldobott kő”, vagy a „80 huszár” című Sára-játékfilmeket

inkább ismerték, mint a ma gyakran mozibajáró, és filmklubba is járó fiatalok. A fiatalabb generációk között jelentős különbségek vannak érdeklődésben, ízlésben. A már korábban említett történelem iránti érdeklődés hiányát ebben az adatsorban is felfedezhetjük. A fiatalok akár tudatos, akár naiv mozibajárók, vagy a filmről többet tudó filmklubtagok – a történelem sem a fikciós filmekben, sem a dokumentumfilmekben nem érdekli őket annyira, mint a náluk néhány évvel, vagy sokkal idősebbeket.

Szeretnénk pontosan fogalmazni, ezért ismételtelen hangsúlyozzuk, hogy Sára volt a Filmklub Szövetség elnöke, egy filmjének a megtekintésére vártak a felmérésben résztvevők. Sáráról az adott közegben sok információ hangzott el. Az ebben az időben, a Medián Kft. által készített felmérés adatsorai szerint a minta 5,1%-a látta Sára Sándor alkotásait. Módszertanilag fontos, hogy a Medián Kft. által kért országos minta személyes kérdésekor elkülönítették a mozit a televíziótól, és csak arra voltak kíváncsiak, hogy moziban látták-e. Mi nem tettünk különbséget a mozi, a televízió, vagy a külön vetítések (pl. filmklub, egyéb szervezeti formák) nyújtotta megtekintések között.

Mintánkban mind a régebbi (a felsorolás az alkotások elkészítésének kronológiáját követi), mind a mai Sára-alkotások közül a filmklubtagok többet láttak, mint a nem filmklubtagok. A filmklubtagok 37%-a látta Sára Sándor dokumentumfilmjeit és 38%-uk a játékfilmjeit. A nem filmklubtagok 14%-a látta dokumentumfilmjeit, és 17%-a a játékfilmjeit. A filmklubtagok és a nem filmklubtagok filmműveltsége, a filmismerete közötti ilyen mértékű arányeltolódás a leginkább bizonyítja a filmklubnak, mint intézménynek a filmízlés-alakító jelentőségét. Egyben arra is figyelmeztet, hogy mennyire fontos ezen intézményrendszerben a magyar film támogatásának felvállalása.

7. tábla
Mennyire tetszettek Sára Sándor felsorolt filmjei?
(5 legjobban – 1 legkevésbé)

A felsorolt filmek címei	Filmklubtag	Nem filmklubtag
1. Cigányok	3,97	3,80
2. Néptanítók	3,42	3,33
3. Pergőtűz	4,14	4,04
4. Feldobott kő	3,95	3,75
5. Holnap lesz fácán	3,60	3,62
6. 80 huszár	4,16	4,05
7. Tüske a köröm alatt	3,93	3,66
8. Könyörtelen idők	4,24	3,41

A generációk között jelentős különbségek vannak a játékfilm és a dokumentumfilm kedvelése között. Azt kell mondanunk, hogy a két műfajra való szocializálódás nagyon másként zajlott az idősebb generáció és a mai fiatalok esetében. Olyan távolinak tűnő dolgok is idetartoznak, hogy a tények, a valóság, a történelem tisztelete és ismerete igen jelentős mértékben eltér egy mai 20 éves és egy 40 vagy 50 éves között. Ez utóbbi generációk tagjainak szocializációjában a tények, a történelem iránti érdeklődés felkeltése jobban helyet kapott, mint a mai fiataloknál.

Kicsik a százalékos eltérések a dokumentumfilmek és a fikciós filmek ismertsége között, mégis érdemes odafigyelni a különbségekre. A régebben filmklubtagok 38%-a látta a Sára-dokumentumfilmeket és 36%-a látta a játékfilmeket, míg a mai filmklubtagok 35%-a látta a dokumentumfilmjeit és 41%-a a játékfilmjeit. Ismertségben a korcsoportok között nagyok az eltérések, de tetszésben nincsenek jelentős eltérések a dokumentumfilmek és a játékfilmek között.

A filmklubtagok szinte minden Sára-alkotásra magasabb tetszési osztályzatot adtak, mint a nem filmklubtagok. A Sára-filmek műfaja, esztétikája, témaválasztása, stb. a filmklubtagoknak fontosabb, többet jelent, mint a nem filmklubtagoknak. Nemcsak a filmklubtagok és a nem filmklubtagok ízlésének különbségére mutatnak rá a Sára-filmek tetszési átlagainak eltérései, hanem ismét a generációk közötti ízlésbeli eltérésekre is (vagyis a régen és a ma filmklubtagok között a tetszést kifejező osztályzatok lényegesen különbözőek).

A mai filmklubtagok, akik fiatalok, tetszési átlagai magasabbak, mint a régebbi filmklubtagoké. Nem csak a tetszést kifejező átlagokban van különbség, ami jelezheti azt is, hogy egy frissebb

élmény intenzívebb lehet, mint egy régi. Nagy a különbség a dokumentumfilmek és a játékfilmek megítélésében is.

A ma filmklubtagok a dráma műfajába tartozó játékfilmeket és a lírai elemeket tartalmazó dokumentumfilmeket kedvelik inkább. A régebben filmklubtagok a dokumentumfilmeket magasabbra értékelik, mint a játékfilmeket. Azok a generációs csoportok vélekednek nagyon elismerően a dokumentumfilmekről, akik a történelmet, a tényeket fontosnak tartják a Sára-i valóságfeltárás jobban vonzza őket, mint a játékfilmek stilizált, fikciós világa.

Filmek listája (r=rendező)

- Egészséges erotika (1985, r: Tímár Péter)
- Elemi ösztön (1992, r: Paul Verhoeven)
- Én is jártam Isonzónál I.-II. (1986, r: Gulyás Gyula, Gulyás János)
- Cigányok (1962, r: Sára Sándor)
- Csapd le, csacsi! (1991, r: Tímár Péter)
- Feldobott kő (1968, r: Sára Sándor)
- Halálos tavasz (1939, r: Kalmár László)
- Hideg napok (1966, r: Kovács András)
- Holnap lesz fácán (1974, r: Sára Sándor)
- István, a király (1984, r: Koltay Gábor)
- Könyörtelen idők (1991, r: Sára Sándor)
- Lefegyverzett ellenséges erők I.-II. (1991–1992, r: Sára Sándor)
- Megáll az idő (1981, r: Gothár Péter)
- Mephisto (1982, r: Szabó István)
- Néptanítók (1981, r: Sára Sándor)
- 80 huszár (1978, r: Sára Sándor)
- Pergőtűz I.-V. (1982, r: Sára Sándor)
- Pócspetri (1983, r: Ember Judit)
- Tanu (1969, r: Bacsó Péter)

Tóparti látomás (1940, r: Kalmár László)
Tüske a köröm alatt (1987, r: Sára Sándor)

Névjegyzék

András Ferenc (1942 Budapest -) filmrendező,
forgatókönyvíró, színész, producer
Bacsó Péter (1928 Kassa – 1980 Budapest) film-
rendező, forgatókönyvíró, producer
Ember Judit (1935 Abádszalók – 2007 Budapest)
filmrendező, forgatókönyvíró
Fassbinder, Rainer Werner (1945 Bad Vörschhofen
– 1982 München) német színházi rendező,
filmrendező, író, színész, forgatókönyvíró
Gothár Péter (1947 Pécs -) filmrendező, színházi
rendező, forgatókönyvíró, díszlet- és jelmezter-
vező, egyetemi tanár
Greenaway, Peter (1942 London -) angol filmren-
dező, forgatókönyvíró, képzőművész
Gyarmathy Livia (1932 Budapest -) filmrendező,
forgatókönyvíró, producer
Jancsó Miklós (1921 Vác – 2014 Budapest) film-
rendező, színházi rendező, forgatókönyvíró,
egyetemi tanár
Kalmár László (1900 Budapest – 1980 Budapest)
filmrendező
Koltay Gábor (1950 Budapest -) filmrendező,
színházi rendező, forgatókönyvíró, producer
Mészáros Márta (1931 Kispeszt -) filmrendező,
színházi rendező, forgatókönyvíró
Schiffer Pál (1939 Budapest – 2001 Budapest)
filmrendező, forgatókönyvíró, producer
Rohmer, Éric (1920 Tulle – 2010 Párizs), francia
filmkritikus, filmrendező, forgatókönyvíró
Sára Sándor (1933 Tura – 2019 Budapest) film-
operatőr, filmrendező, fotóművész
Szabó István (1938 Budapest -) filmrendező, színhá-
zi rendező, forgatókönyvíró, színész
Tímár Péter (1950 Budapest -) filmoperatőr,
filmrendező
Tolmár Tamás (1950 Budapest -) filmrendező,
forgatókönyvíró
Verhoeven, Paul (1938 Amszterdam -) holland-
amerikai filmrendező.

Felhasznált irodalom

Banyár Magdolna 1993 *Áttekintés a mozibajárói szokásokat vizsgáló kutatás mozibajárói min-tán végzett felvételek eredményeiről*. Budapest, kézirat.
Draskovits Tiborné – Bíró Gyula 1982 A Filmtu-
dományi Intézet ismeretterjesztő tevékenysége.
In Szabó György szerk. *Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum 1957–1982*. Budapest, MFITU, 169-199.
Juhász Árpád szerk. 1993 *Útközben a magyar filmterjesztés. A filmterjesztés átalakulása 1982–1992. Tények, reflexiók*. Budapest, FILMOZ-OPAKFI.
Karcsei Kulcsár István szerk. *Filmklub, filmkultúra. Tanulmányok a filmművészeti ismeretterjesztés-ről*. Budapest, é.n. MFITU-NPI (Filmbarátok kiskönyvtára 5. sz.)
Lendvay Judit 1985 Jancsó Miklós a magyar közvéleményben. *TK Tájékoztató*, 1985. XVI. évf. 11. sz.
Szilágyi Erzsébet 1965 Mozi, filmklub, televízió és videó (A filmklubtagok filmízlésének, filmmű-
veltségének jellegzetességei). In Tibori Timea szerk. *Társadalmi idő – szabadidő. A szabadidő új problémái a mai társadalmakban*. Budapest, Magyar Szabadidő Társaság, 303-325.